

دبلیو ملٲ طاووس
یزیدی ها و جهان معنوی آنها

پروفیسور سائنس آسٹریا
دکٲر ویکٲوریا اراکلو

ترجمہ آرٲس طهماسبی
ویراستار: دکٲر بیمان متین

تہران ۱۳۹۷

سرشناسه: اساساً، گارنیک، ۱۳۰۵ -

عنوان و نام پدیدآور: مله طرورس: دینی‌ها و جهان معنوی آنها/ گارنیک آساطوریان؛ ویکتوریا آراکلووا. ترجمه آرش طهماسبی.

مشخصات نشر: تهران: فرهام، ۱۳۸۷.

مشخصات ظاهری: ۳۲۱ ص.؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ م.

فروست: مردم‌شناسی و فولکلور / ۸

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۲۸۴-۰۹-۳

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: عنوان اصلی: The Religion of the Peacock Angel: The Yezidis and their Spirit World

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: یزیدی.

موضوع: Yezidis

موضوع: دین.

موضوع: Religion

شناسه افزوده: آراکلووا، ویکتوریا، ۱۹۶۸ -

شناسه افزوده: Arakelova, Victoria

شناسه افزوده: طهماسبی، آرش، ۱۳۵۵ -، مترجم

شناسه افزوده: متین، پیمان، ۱۳۴۶ -، ویراستار

رده‌بندی کنگره: BL۱۵۹۵/۱۵م۴ ۱۳۹۵

رده‌بندی دیویی: ۲۹۹/۱۵۹

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۴۵۹۸۰۵۱

این کتاب ترجمه‌ای است از:

Asatryan, Garnik S. and Victoria Arakelova (2014) *The Religion of the Peacock Angel: The Yezidis and their Spirit World*, Durham: Acumen Publishing Limited.

www.farhameh.ir

farhameh@gmail.com

۸۸۴۷۸۵۷-۰۹۱۰۴۵۱۷۲۶۱

دین ملک طاووس

یزیدی‌ها و جهان معنوی آنها

© حق چاپ: ۱۳۹۲، فرهامه

نوبت چاپ: اول

مؤلفان: پروفیسور گارنیک آساتریان و دکتر ویکتوریا آراکلوا

ترجمه: آرش طهماسبی

ویراستار: دکتر پیمان متین

نسخه‌پرداز: رویا ابراهیمی

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

© همه حقوق برای انتشارات فرهامه محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

«مردم‌شناسی و فولکلور» یک عنوان مخصوص مجموعه کتاب‌های مؤسسه انتشارات فرهامه است.

فهرست

پیش‌گفتار	۱۳
بخش نخست: زندگانی گانه تثلیث یزیدی	
فصل اول: خدای یگانه	۲۳
فصل دوم: ملک طاووس: پیشوای تثلیث	۳۷
پیدایش تصویر طاووس	۶۱
ملک طاووس به‌عنوان پرنده طاووس و دوزخی جهانم او	۶۵
ملک طاووس به‌عنوان فرشته رانده شده	۷۴
شرف‌الدین	۸۱
ملک طاووس در سنت‌های دیگر	۸۲
فصل سوم: شیخ‌عدی	
شیخ‌عدی، یک شخصیت تاریخی	۸۷
شیخ‌عدی در مقام خدا	۹۰

فصل چهارم: سلطان یزید ۱۰۱

بخش دوم: گروه خدایان یزیدی و ویژگی‌های

فصل پنجم: خدایان کهتر، قدیسان و مردان روحانی یزیدی‌ها ۱۱۷

رب النوع آذرخش، رب النوع برق و باد ۱۲۰

شیخ موسه سور (شیخ موس)، رب النوع باد و هوا ۱۳۴

خورشید و ماه، شیخ شمس و فخرالدین ۱۳۷

رب النوع مادر یزیدی‌ها ۱۵۷

خاتون افرخا ۱۶۶

شیخ کاس، رب النوع لباس ۱۶۸

ممه شیون و گلان روزان، رب النوع‌های گلّه دام ۱۷۳

«فرشته مهربان» - رب النوع قضیب ۱۷۹

درویش ارض - رب النوع زین ۱۸۹

شیخ علی شمسان - حامی و محافظ مسافران ۱۹۶

خطاجوت - روح شخم و کمت ۱۹۸

خدانه ماله - روح پشتیبان خانه و خانواده ۱۹۹

پیراستیر - روح رختخواب ۲۰۱

شیخ مند یا پیرمندی گورا - سالار گورها ۲۰۲

خضر بنی (نوی) - رب النوعی جهانشمول ۲۰۵

ابراهیم خلیل - «دوست خدا» ۲۱۰

جن طیار - سالار جن‌ها ۲۱۲

پیرلبنان - روح بنایان ۲۱۳

نتیجه‌گیری ۲۱۴

فصل ششم: جلوه‌های طبیعت و اجرام سماوی در سنت یزیدی..... ۲۱۷

حیوانات..... ۲۱۸

گیاهان..... ۲۲۵

اجرام سماوی..... ۲۳۲

فصل هفتم: التقاط‌گرایی (آمیغ‌گرایی) مذهب یزیدی..... ۲۳۷

قبایل با فرقه‌های افراطی شیعه..... ۲۳۸

ریشه‌های گمنوسی در یزیدی‌گری..... ۲۴۳

میراث تصوف در سنت یزیدی..... ۲۵۲

نتیجه‌گیری..... ۲۵۶

پیوست..... ۲۵۹

کتاب‌شناسی..... ۲۹۹

نمایه..... ۳۰۹

پیش‌گفتار

مردمانی که به نام یزیدی‌ها (به کردی: ایزدی)^۱ شناخته می‌شوند، در پهنهٔ جغرافیایی وسیعی از شمال عراق و سوریه گرفته تا شرق ترکیه، ارمنستان و گرجستان گسترده شده‌اند و عموماً یک جانشین هستند، گرچه به قبایل کوچ‌رو متعددی هم تقسیم شده‌اند.^۲ اگر خراهم دقیق‌تر بگوییم، یزیدی‌ها امروزه در ناحیهٔ شیخان عراق، شمال‌غرب موصل، و جبل‌سنجار (چینه سنگاله)، غرب موصل؛ در سیروج، بیرجک، کانی‌الریز، عامودا، قمیشلی در سوریه؛ در ایروان و نواحی آراگاتسوتن، آرتاشات و تالین^۳ در ارمنستان، در تفلیس گرجستان؛ در سرزمین کراسنودار^۴ و برخی نواحی دیگر روسیه؛ در اروپای غربی، مشخصاً آلمان. تقریباً تمامی جمعیت یزیدی ترک‌ها هستند که پیش از این در اقامتگاه‌های کوچک و محدود در مراکز روستایی طورعبدین، نه‌بین،

۱. Êzîdî

۲. Aragatsotn, Artashat, Talin

۳. Krasnodarskij: یکی از استان‌های کشور روسیه که به همراه پنج واحد فدرال دیگر اطراف آن تشکیل ناحیهٔ فدرالی جنوبی را داده‌اند-م.

دیاربکر، موش، ساسون، بتلیس، و کرانه بالادست رود فرات زندگی می‌کردند، به سوریه یا آلمان و سایر کشورهای اروپای غربی مهاجرت کردند. ظهور جوامع یزیدی در روسیه نتیجه مهاجرت اقتصادی از ارمنستان و گرجستان در دهه ۱۹۹۰، بعد از فروپاشی اتحاد شوروی و آغاز بحرانی‌ترین شرایط اقتصادی جمهوری‌های تازه استقلال یافته نواحی ماورای قفقاز بود.

جمعیت کل یزیدی‌ها را فقط می‌توان تخمین زد. در عراق حدود ۲۰۰ هزار نفر، در سوریه ۸۰ تا ۱۰۰ هزار نفر، ارمنستان ۴۵ تا ۵۰ هزار نفر، گرجستان ۲۵ هزار نفر، روسیه ۱۰ تا ۱۵ هزار نفر، اروپای غربی ۴۵ تا ۵۰ هزار نفر، در چیزی بین ۴۰۰ تا ۴۵۰ هزار نفر. یزیدی‌ها با نوع خاصی از گویش کردی شمالی (کُرمَنجی) صحبت می‌کنند که خودشان آن را یزدکی (ēzdikî) می‌نامند. از لحاظ دینی، یزیدی‌ها محصول محیط غیرجزمی حاور نزدیک، هستند. عمیقاً ریشه در شکلی از تصوف دارند، اما عناصر متعددی از مسیحیت، مکتب گنوسی، آیین‌های کافرکشی (پاگانیزم) محلی و غده را نیز در خود گرد آورده‌اند. به علت ویژگی منحصر به فرد مذهب‌شان غالباً علوی‌ست. کافرکیش (پاگان)، مرتد یا شیطان‌پرست محسوب می‌شوند و از این رو قرن‌ها هدف تعقیب و آزار از سوی جوامع افراطی مسلمان منطقه بوده‌اند. بنابراین، به ندرت می‌رسد تقریباً در تمام طول تاریخ خود این مردمان سرسخت و شجاع در راه از پایمردی خود نکاسته و تقریباً در کشاکش دائمی برای بقا در میان هراس‌های کرد و ترک خود بوده‌اند.

این گروه بسته و منزوی که از داشتن متون مقدس خود محروم بوده است، سنت شفاهی (lore) غنی و چندوجهی خود را گسترش داده است که

ضمن تثبیت سنت مذهبی، در حال حاضر تنها منبع معتبر برای تحقیق یزیدی‌ها می‌باشد.^۱ کتب به اصطلاح مقدس یزیدی‌ها به نام کتاب جلو و مصحف رَش (کتاب سیاه) که بعدها تدوین شده‌اند، همچنان مایه‌هایی از مذهب راستین و سنت این قوم را در خود حفظ کرده‌اند.^۲ این متون مختصر که بیشتر حاوی سنت شفاهی مذهبی هستند تا اطلاعاتی درمورد دانش مقدس یزیدی، به تدریج به بخشی از سنت تبدیل شده‌اند و اکنون از سوی خود یزیدی‌ها به عنوان نوشته‌هایی مقدس نگریسته می‌شوند.

مرکز دینی ادیان یزیدی‌ها در دره لالش، ناحیه شیخان (شمال عراق) واقع شده است. بایم که برستشگاه‌های بیشتر قدیسین و چهره‌های مذهبی یزیدی‌ها در آن قرار دارد. اینها همچنین مرکز آموزشی سنن یزیدی هم محسوب می‌شود. مرکز حارس یزیدی روحانی یزیدی‌ها که با لقب میر شناخته می‌شود، نزدیک روستای بدر است.

دین ویژه یزیدی‌ها یکی از رازآلودترین پدیده‌های محیط غیرجزمی خاور نزدیک است که خیلی کم مورد مطالعه قرار گرفته است. اما رفته‌رفته طی سه دهه اخیر نظر بسیاری از پژوهشگران و محققان دینی را به خود جلب کرده است. علی‌رغم اشارات متعدد سیاحان، مسافران مذهبی، افسران نظامی و محققان به وجود این مردم اسرارآمیز و برخی سفارت و آداب و رسوم

۱. نگاه کنید به:

V. Arakelova, "On Some Peculiarities of the Yezidi Lore Translation," *Oriental Languages in Translation* (Polish Academy of Sciences, Krakow), 3 (2008): 97-104.

۲. جزئیات بیشتر در:

P.A. Marie, "La découverte récente des deux livres sacrés des Yézidis", *Anthropos, Internationale Zeitschrift für Völker- und Sprachenkunde* 6 (1911): 1-39; M. Bitner, *Die heilige Bücher der Jeziden oder Teufelsanbeter (kurdisch und arabisch)*, Vienna, 1913.

خاص ایشان، پژوهش‌های بنیادینی درخصوص تاریخ و مذهب یزیدی‌ها کم‌وبیش از حدود دهه ۱۹۷۰ آغاز شد. ماهیت بسته این اجتماع غریب و دشواری‌ها در تفسیر سنت شفاهی مذهبی آنها — یعنی اولین منبع مطالعه سنن این قوم — هنوز مانعی جدی بر سر راه پژوهشگران این عرصه است. باوجوداین، ترجمه و انتشار جاری دانش شفاهی دینی یزیدی‌ها، تفسیر و حاشیه‌نویسی مناسب در مورد آن — توسط خبرگان سنتی و پژوهشگران امور مربوط به یزیدی‌ها — درک تدریجی ضروریات آموزه دینی پیچیده آنها را میسر ساخت.

یزیدی‌گری پدیده منحصر به فردی است، یکی از نمونه‌های بارز هویت قومی — مذهب — تمرکز بر دینی معین، دینی که یزیدی‌ها آن را شرف‌الدین می‌نامند (نگاه کنید به: فصل دوم، ذیل عنوان «شرف‌الدین») می‌باشد. ویژگی‌های خاص این «مذهب» منسود به التقاط‌گرایی آن نیست — که برخی عناصر آن ریشه در تصوف و تعدادی در شیعه‌گری افراطی دارد و مایه‌هایی از باورهای پیشااسلامی و مانند گنوسی و سایر سنت‌های به‌جامانده از دنیای باستان را در خود گردآورده است — بلکه جنبه‌های خاصی نیز دارد که منحصر به ایمان یزیدی است و معرفت‌تجلی‌پیرانش به از دیخانا — یعنی خود جامعه غریب و مرموز یزیدی‌ها. در این مورد بحثی به مشخصات جامعه یزیدی در وضعیت فعلی‌اش می‌رسد، که در اینجا می‌خواهیم که نه تنها به هویت مذهبی یزیدی‌ها بلکه به وحدت و هویت قومی یزیدی تأکید نماییم. به عبارت دیگر یزیدی‌ها بدون تردید قومی مستقل و جدا از کردان می‌باشند هرچند به گویش کرمانجی تکلم می‌نمایند.

تجزیه و تحلیل تاریخی جوامع قومی — مذهبی گوناگون در خاورمیانه و آسیای مرکزی نشان داده است که توسعه آنها مشخصاً بُردار مشخصی دارد:

رانه‌ای برای تقویت هویت قومی.^۱ پویایی توسعه جوامع قومی - مذهبی (از هویت مذهبی به قومی - مذهبی و در نهایت ادعای قومیتی خاص در بستر نوین)، به صورت نقطه عطف این جریان یا دست‌کم به شکل پارادایمی بسیار مهم در توضیح بردار قومی توسعه هر جامعه قومی - مذهبی در بلندمدت ظاهر شده است.

در خوانش ما، گروه قومی - مذهبی در جریان فرآیند تثبیت و توسعه خود از مراحل متعددی گذر می‌کند. پیش از هر چیز، خود را از بستر مذهب پیشین‌اش جدا می‌سازد و «عمود» نوینی را برافراشته می‌کند که حول آن آموزه منحصربه‌فرد تازد. شکل می‌گیرد. این عمود ویژگی مذهبی بنیادین جامعه جدید را فراهم می‌آورد. مرحله «بستن» جامعه فرامی‌رسد: درواقع، درون‌همسری سفت و سخت، تغییر برای حفظ دانش غریب در داخل همان جامعه می‌شود (تأحدود)، در حالی که هم‌سری ناشی از شرایط خصمانه هم هست، مثلاً وقتی که بیگانگان به یک جامعه عقاید انحرافی و ارتداد را نسبت می‌دهند). دقیقاً همین درون‌همسری است که جامعه قومی - مذهبی را از بقیه، یعنی بقیه گروه‌های خاص دیگر (فرقه‌ها، گروه‌های و غیره) که فقط با طی مراحل و گذراندن آزمون‌های خاص تشرف به خصوصیت‌شان درمی‌آیند، متمایز می‌کند. به عبارت دیگر، همین درون‌همسری است که یک گروه قومی - مذهبی، و بنابراین در تحلیل نهایی، بردار قومی توسعه یک جامعه را تعریف می‌کند که به موجب آن مذهب همچنان شاخص اصلی تعاریف دیگران باقی می‌ماند.

۱. نگاه کنید به:

Arakelova, "Ethno-religious Communities: To the Problem of Identity Markers," *Iran and the Caucasus* 14/1 (2010): 1-19; idem and S. Davtian, "Yezidy - vektor etničnosti," *Iran-Namē* (Yerevan), 41 (2009): 75-84.